

СЕКЦІЯ 9. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПСИХОЛОГІЇ

УДК 159.9

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СМИСЛОЖИТТЄВИХ ОРІЄНТАЦІЙ СУЧАСНОЇ МОЛОДІ В УМОВАХ АНОМІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Пашкова Г.Г., к. н. з держ. упр.,
провідний фахівець факультету деканату
публічного управління та адміністрування

*Дніпропетровський регіональний інститут державного управління
Національної академії державного управління при Президентові України*

У статті представлено результати теоретичного аналізу та емпіричного дослідження смисложиттєвих орієнтацій сучасної молоді. Проаналізовано теоретико-методологічні підходи до інтерпретації категорії «смісл життя» в контексті зарубіжних і вітчизняних досліджень. Обґрунтовано, що емпіричним психологічним показником дослідження смислу життя особистості є смисложиттєві орієнтації, що представлені як ставлення індивіда до власного психологічного минулого, теперішнього та майбутнього. Наведено результати емпіричного дослідження психологічних особливостей смисложиттєвих орієнтацій різних статусних груп сучасної молоді.

Ключові слова: *молодь, смисл, значення, смисл життя, смисложиттєві орієнтації, цінність, аномія.*

В статье представлены результаты теоретического анализа и эмпирического исследования смысло-жизненных ориентаций современной молодежи. Проанализированы теоретико-методологические подходы к интерпретации категории «смысл жизни» в контексте зарубежных и отечественных исследований. Обосновано, что эмпирическим психологическим показателем исследования смысла жизни личности выступают смысложизненные ориентации как отношение индивида к собственному психологическому прошлому, настоящему и будущему. Приведены результаты эмпирического исследования психологических особенностей смысложизненных ориентаций разных статусных групп современной молодежи.

Ключевые слова: *молодежь, смысл, значение, смысл жизни, смысложизненные ориентации, ценность, аномия.*

Pashkova G.G. PSYCHOLOGICAL FEATURES OF MENTAL ORIENTATIONS OF MODERN YOUTH IN THE CONDITIONS OF THE ANOMY OF UKRAINIAN SOCIETY

The article presents the results of theoretical analysis and empirical research of the emotional life orientations of modern youth. The theoretical and methodological approaches to the interpretation of the category “meaning of life” in the context of foreign and domestic studies are analyzed. It is substantiated that the empirical psychological indicator of the study of the meaning of personal life is expressed in the sense of life orientations, which are represented as the attitude of the individual to his own psychological past, present and future. The results of the empirical study of psychological peculiarities of the life-long orientations of different status groups of modern youth are presented.

Key words: *youth, sense, meaning, meaning of life, sense of life orientation, value, anomie.*

Постановка проблеми. Сучасна українська дійсність характеризується станом невизначеності не лише у сфері соціального життя, а й у духовних, життєвих орієнтирах людини, у її пошуках сенсу життя. Молодь як найбільш чуттєвий до стану екзистенційної невизначеності прошарок суспільства є тією соціальною групою, яка буде носієм соціокультурного й духовного потенціалу українського суспільства, відтворювачем традиційних соціальних практик і моделей поведінки та агентом конструювання нових ціннісно-нормативних структур інституційних практик на основі систем соціальних та індивідуальних цінностей. У наш час кри-

терії соціальних цінностей досить розмиті, що виявляється в стані аномії суспільства. А в умовах «кризи цінностей» і плюралістичності моделей соціальної поведінки в умовах глобалізованого світу вибір моделей поведінки сучасної молоді спирається більше на ієрархію індивідуальних цінностей і смисложиттєвих орієнтацій особистості. Отже, їх формування в молодому віці є суттєво важливим.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У роботах українських і зарубіжних психологів проблема смисложиттєвих орієнтацій часто розглядається в контексті більш широкого феномена – смислу життя.

Проблема смислу життя в психологічній науці не є новою. А. Адлер підкреслює значущість пошуку індивідом сенсу життя як важливого чинника особистісного розвитку [2]. В. Франкл також досліджує смисл як провідну детермінанту особистісного розвитку та всього життєвого шляху особистості [20].

Теоретичні підходи до поняття «смысл» у західних психологічних школах Д. Леонтьєв розділяє на два основні напрями: один визначає смисл як інтегральне утворення, а другий – як структурний елемент особистості. Смисл як інтегральна основа особистості представлений у багатьох теоретичних концепціях, які Д. Леонтьєв згрупував у три групи: 1) визначення смислу як життєвого завдання (В. Франкл); 2) визначення смислу як інтерпретації життя (Д. Ройс, Р. Пауел); 3) визначення смислу як аспекту інтеграції особистої та соціальної дійсності (Ф. Фенікс, Дж. Будженталь) [11, с. 73–100].

Дослідники, які визначають смисл як структурний елемент свідомості й діяльності, вважають, що смисл необхідно розглядати як структурний елемент самих механізмів функціонування свідомості та діяльності людини. Д. Леонтьєв виділяє три основні напрями дослідження смислу в цьому підході: 1) смисл дій і ситуацій задається для суб'єкта об'єктивними стосунками; 2) смисл як суб'єктивна інтерпретація дій та ситуацій; 3) смисл задається соціальними стосунками. Перший напрям представлений теорією особистості К. Левіна, за положеннями якої смисл конструюється співвідношенням між ситуацією та мотивацією; саме в процесі обробки інформації й побудови концептуального образу світу людиною конструюються осмислені ситуації [21]. Смисл як суб'єктивна інтерпретація подій і ситуацій розглядається в теорії особистісних конструктів Дж. Келлі. На його переконання, смисли подій є суб'єктивними та лише проєктуються у світ. Смисл визначається не тільки передбаченням дії ситуації, яка оцінюється, а й усією метою висновків, які лежать в основі цього передбачення [3]. У третьому напрямі смисл розглядається під соціальним кутом зору. Індивіду доступні лише смисли, що належать спільноті, до якої він входить, тому що соціальні смисли обмежені цією конкретною спільнотою [11, с. 73–100].

У когнітивній психології категорія «смысл життя» розглядається через поняття моделі (образу) світу, що знайшло відображення в концепції когнітивної діяльності, понятті репрезентації та репрезентаційних систем, теорії схем і теорії особистісних конструктів.

Концепції когнітивної психології схожі на розуміння свідомості індивіда як категоріальної структури. Так, поняття репрезентаційних систем близьке до поняття категоріальної структури. Як зазначає Дж. Мандлер, репрезентаційні системи – це теоретичні конструкти, які створюються, щоб пояснити світ, інших людей, себе. Вони є внутрішньою, суб'єктивною моделлю світу. Репрезентації – це конструкції, які залежать від обставин, індивідуального й культурного контексту [6]. Тобто репрезентаційні системи є системами значень, що дають змогу індивіду регулювати свою поведінку залежно від ситуації, соціального досвіду та цінностей культури, до якої він належить. Самі автори концепції зазначають нестійкість репрезентаційних систем, їх залежність від ситуацій і конкретних обставин, під впливом яких вони модифікуються та змінюються.

Поняття репрезентацій і систем репрезентацій набувають подальшого розвитку в теорії схем. Західні дослідники визначають схеми як когнітивні структури, які є загальним видом базових репрезентацій. Схема будується під час взаємодії із зовнішнім оточенням. Вона може представляти організований досвід, який упорядкований у напрямі від дискретних змінних до загальних категорій [16]. Таке визначення схеми схоже на поняття семантичного простору, який операційно побудований як категоріальна структура свідомості. У загальному вигляді смислова сфера – це також схема, яка може виконувати функцію соціальної регуляції діяльності суб'єкта. Тобто схеми – це ментальні структури, які люди застосовують для організації своїх знань про соціальний світ та які впливають на те, яку інформацію люди помічають, осмислюють і запам'ятовують [19]. Тому схеми виконують роль «регуляторів» переробки інформації. Когнітивні психологи визнають, що індивід перероблює стимули відповідно до базових схем, у яких представлені уявлення про світ, інших людей і себе. Основними когнітивними процесами, що є правилами, за якими трансформується інформація, є процеси асиміляції та акомодатії. Асиміляція вибирає інформацію, якщо вона співвідноситься зі змістом схеми, а акомодатія модифікує схеми щодо реальності. Очевидно, що такі базові ментальні структури, як схеми, мають смислову природу, змістом якої є ціннісне ставлення до буття, тому важливість функціонування когнітивних процесів набуває ще більшого значення на соціокультурному ментальному рівні. А як підкреслює О. Леонтьєв, загальнокультурний ментальний простір як сукупність зна-

чень, способів, символів суспільної свідомості тією чи іншою мірою привласнюється конкретним суб'єктом та, переломлюючись крізь його систему цінностей і світогляд, набуває того або іншого особистісного смислу, що формує відношення суб'єкта до цієї реальності [10, с. 251–261].

Когнітивною теорією, яка лягла в основу парадигми експериментальної психосемантики, є теорія особистісних конструктів Дж. Келлі. Філософською основою теорії Дж. Келлі є конструктивний альтернативізм, за яким психічне відображення є моделюванням світу, його інтерпретацією з різних сторін і невизначеністю його пізнання. Дж. Келлі зазначає, що людина мислить про свій світ за допомогою систем чи моделей, які вона створює, а потім пристосовує до об'єктивної дійсності, без чого світ для людини був би настільки недиференційованим і гомогенними, що вона не змогла б його осмислити. При цьому Дж. Келлі виводить основний постулат, за яким поведінка (думки, дії) людини спрямована на прогнозування майбутніх подій. Для розуміння побудови таких систем або моделей світу Дж. Келлі вводить поняття особистісного конструкта. Він визначає його як ідею чи думку, яку людина застосовує для усвідомлення й інтерпретації, пояснення та прогнозування свого досвіду. Особистісний конструкт являє собою стійкий спосіб, завдяки якому індивід осмислює певні аспекти дійсності в термінах контрасту та схожості [22, с. 434–440]. Практичним застосуванням теорії особистісних конструктів є розроблений Дж. Келлі метод репертуарних решіток, який дає змогу виявити структуру смислових параметрів (біполярних за структурою), які лежать в основі сприйняття людиною світу, себе й інших людей, метою якого є реконструкція індивідуальної схеми смислових одиниць, узагальнень і категорій, за допомогою яких будується ставлення індивіда до об'єктивної дійсності.

Як засоби свідомості категоріальні смислові й значеннєві структури можуть не усвідомлюватися суб'єктом, їх нерелексивний зміст відображає структуру «наївної», повсякденної, життєвої свідомості. У цьому аспекті в теорії О. Леонтьєва підкреслюється подвійна природа значення [10]. З одного боку, значення – це одиниця суспільної свідомості, а з іншого – твірна індивідуальної свідомості. Уявлення про значення як одиницю суспільної свідомості, що кристалізує сукупний суспільний досвід, належить насамперед до його розвинених розумових форм, до форм фіксації загальнолюдських знань. Однак суспільна свідомість, як

і індивідуальна, є гетерогенною та поряд із науковим знанням оперує також життєвими уявленнями, соціальними стереотипами, що характеризуються тим чи іншим ступенем істинності. Для визначення цього знання, яке має кожна людина, Дж. Брунер і П. Тагіурі ввели поняття імпліцитної теорії (моделі) суб'єкта щодо тієї чи іншої змістової сфери [19]. Останні передаються з покоління в покоління та відбивають визначені історичні національно-культурні форми суспільної свідомості. Зрештою, визначені форми діяльності окремих соціальних груп зумовлюють свої специфічні, тільки їм властиві «фігури» свідомості людей, що реалізують цю діяльність. Тобто утворюються системи значень, що організуються в «еталони» та «стереотипи», які створюють категоріальну сітку, крізь призму якої вони виділяють у ситуації та в іншій людині ознаки, значимі для їх діяльності. Причому ця система значень не обов'язково експлікована в словесних поняттях та може бути задана в системі цінностей, правил, норм поведінки й соціального буття.

У роботах вітчизняних (радянських, українських і російських) авторів представлені різні визначення поняття «смысл життя». Так, у дослідженнях А. Асмолова підкреслюється ціннісний аспект смислу життя індивідуума: «Якщо особистісний смысл усвідомлюється, то він може стати цінністю особистості» [4, с. 152]. На думку Д. Леонтьєва, в основі смислу життя лежать життєві мотиви. Учений вважає, що якщо «провідний мотив/мета підвищується до дійсно людського <...> такі життєві мотиви <...> здатні створити внутрішню психологічну виправданість його існування, яка складає смысл життя» [12, с. 52]. У роботах С. Рубінштейна особистісне зростання розглядається як становлення системи стосунків індивідуума з іншими людьми. Тому автор підкреслює соціальну спрямованість та альтруїстичність смислу життя: «Смысл людського життя – бути джерелом світла й тепла для інших людей» [17, с. 187]. Б. Братусь підкреслює роль соціальних факторів смислу життя людини та як смислоутворюючу характеристику людини називає її соціально вироблений «спосіб ставлення до іншої людини» [5, с. 5]. На противагу абсолютизації соціального аспекту смислу життя людини в радянській психології у роботах К. Абульханової-Славської підкреслюється висока значущість індивідуального аспекту цього феномена [11].

Як зазначає Д. Леонтьєв, складність і соціальна значущість проблеми смислу життя зумовлюють той факт, що в сучасній літературі дедалі рідше

використовується узагальнений термін «смысл життя» та дедалі частіше – смыслові або смысложиттєві структури свідомості [12]. До таких структур автори відносять смысложиттєві стратегії, смысложиттєві цінності, смысложиттєві установки та смысложиттєву концепцію. Однак найбільш поширеним є термін «смысложиттєві орієнтації», що розглядаються як джерело особистісного зростання індивіда, пов'язане з процесами і явищами ціннісно-смыслові сфери людини та детерміноване специфікою стосунків індивіда з навколишнім світом.

У сучасних дослідженнях українських авторів смысложиттєві орієнтації молоді розглядаються в різних аспектах. Так, у роботах О. Гриньової проаналізовано теоретичні підходи вчених до цієї проблеми в контексті більш широкого поняття – смыслу життя особистості [9]. А. Солодка на основі порівняльного аналізу монологічного й діалогічного типів смысложиттєвої орієнтації особистості встановлює зв'язок між настановчими утвореннями особистості та її способом життя, що дає змогу осмислити смысложиттєву орієнтацію в єдності її духовно-світглядного й предметно-практичного блоків [18]. О. Мусаелян досліджує психологічні особливості аутоагресивної поведінки студентів вищих навчальних закладів залежно від їх смысложиттєвих орієнтацій [15]. Г. Меднікова досліджує ставлення до себе та смысложиттєвих орієнтацій як детермінантів становлення особистісної зрілості в студентському віці [14]. Незважаючи на численні емпіричні дослідження смысложиттєвих орієнтацій сучасної молоді, доцільним є виявлення психологічних особливостей смыслотворення молоді в умовах трансформації ціннісно-нормативної системи українського суспільства.

Постановка завдання. На основі викладеного можна сформулювати мету дослідження, яка полягає у виявленні психологічних особливостей смысложиттєвих орієнтацій сучасної молоді в умовах соціальної аномії українського суспільства залежно від професійно-статусних характеристик молоді.

Виклад основного матеріалу дослідження. Виділення показників, які б характеризували смысл життя людини, – майже неможливе завдання, однак виявлення загального вектора смыслотворення й осмысленості життя дає змогу визначити загальну життєву позицію індивіда щодо можливості контролю над власним життям та особливості сприйняття свого життєвого поля. Життєве поле особистості можна представити як смысловий простір усіх відношень

особистості (соціальних, внутрішньоособистісних, предметних, духовних, екзистенційних). Сприйняття індивідом власної системи відношень зі світом має інтегральний і цілісний характер, тому життєве поле особистості є, з одного боку, системним утворенням різних аспектів життєдіяльності та буття, а з іншого – загальним відчуттям значимості й осмысленості життя.

У життєвому полі особистості М. Гінзбург виділяє психологічне минуле, теперішнє та майбутнє, що з психологічної позиції існують як досвід (підсумок реалізації вікових завдань), як дієвість (саморозвиток, самопізнання) і як проект (забезпечення смыслові й часові перспективи) [8, с. 43–52]. Інакше кажучи, ставлення індивіда до власного психологічного минулого, теперішнього та майбутнього є смысложиттєвими орієнтаціями, що представлені як результативність життя або задоволеність самореалізацією, емоційна насиченість життя та наявність чи відсутність життєвих цілей і планів, відношення індивіда до можливості самостійного здійснення життєвого вибору та впливу на перебіг власного життя (локус контролю Я і локус контролю життя).

Для дослідження особливостей смысложиттєвих орієнтацій молоді було застосовано методику «Тест смысложиттєвих орієнтацій» [13] та проведено порівняльний аналіз результатів за соціально-демографічними показниками «стать» і «соціальний статус» молоді. Загальна кількість опитаних склала 500 молодих людей м. Запоріжжя віком від 15 до 30 років (150 респондентів – старшокласники, 200 – студенти вищих навчальних закладів, 150 – працююча молодь). Обстеження проводилося в лютому – травні 2018 р.

Було порівняно показники субшкал трьох груп респондентів – старшокласників, студентської молоді та молоді, яка працює (див. табл. 1). Критеріями для виділення цих груп стали розбіжності в соціальному статусі, провідній діяльності та психологічному змісті соціальної ситуації розвитку особистості: 1) старшокласники – навчання як провідна діяльність, закінчення другого етапу соціалізації (навчання в школі), формування ідентичності, значимість процесу особистого й професійного самовизначення; 2) студентська молодь – навчання у вищому навчальному закладі, професійне становлення, підготовка до самореалізації особистості; 3) працююча молодь – професійна діяльність, планування кар'єри, створення сім'ї.

Показники субшкал смысложиттєвих орієнтацій молоді не відрізняються від середніх показників за методикою. На рівні

Таблиця 1

Особливості смисложиттєвих орієнтацій молоді залежно від соціального статусу

Шкала	Групи за соціальним статусом				
	Студенти	Працююча молодь	Старшокласники	Молодь загалом	Середні значення
Ціль у житті	30,76	29,56	29,50	29,98	31,14
Процес життя	30,80	27,83	27,75	28,85	29,95
Результат	25,25	23,67	24,37	24,47	24,38
Локус контролю Я	20,88	19,63	23,85	21,62	19,86
Локус контролю життя	29,61	28,54	25,88	27,97	29,42
Загальний показник ОЖ	98,98	98,48	92,52	95,68	99,43

Таблиця 2

Особливості смисложиттєвих орієнтацій залежно від статі опитаних

Шкала	Юнаки		Дівчата	
	Дані тесту	Середні значення	Дані тесту	Середні значення
Ціль у житті	29,13	32,90	29,87	29,38
Процес життя	28,30	31,09	27,20	28,80
Результат	24,87	25,46	23,87	23,30
Локус контролю Я	24,07	21,13	23,63	18,58
Локус контролю життя	26,73	30,14	25,03	28,70
Загальний показник ОЖ	93,27	103,10	91,77	95,76

тенденції варто зазначити занижений показник за шкалою «локус контролю життя». Загалом для молоді характерна впевненість у можливості свободи вибору свого життєвого шляху, орієнтація на внутрішні фактори (особистісний потенціал, здатність до формування автентичної життєвої позиції). Загальний показник осмисленості життя молоді нижчий за середній для тесту, що свідчить про недостатній рівень усвідомленості своїх цілей, життєвих планів і перспектив.

Показники середніх значень тесту серед старшокласників, за даними дослідження, наближаються до стандартних середніх показників за оригінальною методикою. Показник за параметром «локус контролю Я» свідчить про досить високий рівень інтерналізації власної поведінки старшокласників, про сформовані уявлення про себе як сильну особистість, яка має достатню свободу вибору, щоб побудувати своє життя відповідно до своїх цілей, планів та уявлень про її смисл. Однак існує тенденція до зниження показника за параметром «локус контролю життя», що пов'язано з проявами кризи ідентичності й ціннісного конфлікту цього вікового періоду. Так, з одного боку, учні старших класів схилиються до уявлень про себе як людини, що спирається на внутрішні фактори та потенційні можливості власної особистості в досягненні мети і реалізації планів, у конфліктних ситуаціях. З іншого боку, збільшення тенденції до пе-

симістичного, фаталістичного екзистенційного сприйняття дійсності призводить до посилення невизначеної життєвої позиції, а низький рівень осмисленості життя характеризує слабкий рівень усвідомленості як власних ціннісно-сміслових орієнтирів, так і когнітивної складності образу світу в груповій свідомості молоді.

Смисложиттєві орієнтації студентів характеризуються тенденцією до емоційного, наповненого сенсом сприйняття життя та довколишнього світу, задоволеністю самореалізацією, вони схильні до інтернального полюсу контролю Я, усвідомлюючи свободу вибору в житті. Зосередження на процесі життя пов'язане з орієнтацією на пізнання світу, розвиток, комунікацію, усвідомлення цілей зі спрямованістю на успіх. Самореалізація особистості, професійне становлення, орієнтація на успіх, незалежність, відповідальність за своє життя – це цінності постіндустріального суспільства, які впливають на формування смисложиттєвих орієнтацій студентської молоді. Можна говорити про взаємозалежність цінностей і смислу життя, їх стабільність конгруентна сформованості смисложиттєвих орієнтацій. Загалом показники за всіма шкалами близькі до середніх показників методики.

Було проаналізовано розбіжності між студентською молоддю, старшокласниками та молоддю, яка вже працює. Незважаючи на те, що загальний показник осмисленості життя серед студентів і працюючої

молоді майже однаковий, варто зазначити зниження значимості процесу життя й задоволеності самореалізацією для працюючої молоді. Низький показник осмисленості життя в старшокласників пояснюється невизначеністю загальної життєвої позиції. Такі тенденції пов'язані з домінуючим стилем життя та актуалізованою ієрархією потреб молоді. Так, працююча молодь більш орієнтована на здобуття матеріальних цінностей і потреб, для студентів більш важливі комунікаційні, дозвілєві та гедоністичні потреби (постіндустріальні цінності), а для старшокласників значимим аспектом процесу смислотворення є усвідомлення відповідальності за власне життя, можливість робити власний вибір і приймати автентичні рішення щодо свого життєвого шляху. Актуальність комунікаційних мотивів, мотивів самореалізації як творчого процесу пов'язана з провідними соціальними очікуваннями молоді від системи вищої освіти [7, с. 23–25]. Працююча молодь за показниками субшкел є близькою до інших соціально-демографічних груп, орієнтується на матеріалістичний стиль життя.

У таблиці 2 представлені результати порівняльного аналізу показників серед юнаків і дівчат із даними середніх показників за тестом (стандартні показники за методикою [2]).

Розбіжності між середніми показниками смисложиттєвих орієнтацій юнаків і дівчат незначні, проте є й деякі важливі відмінності. Так, дівчата більш орієнтовані на майбутнє, ніж юнаки, що характеризує усвідомленість майбутніх перспектив і планів, які надають життю осмисленості, спрямованості й часової перспективи. Напевно, це пов'язано з впливом традиційних уявлень про соціальну роль жінок у суспільстві, що визначає більш-менш стабільну проекцію майбутнього дівчат, а високий показник інтернального локусу контролю Я дівчат (порівняно зі стандартним середнім за методикою) свідчить про більш диференційований образ майбутнього. Загалом показник осмисленості життя в юнаків низький і характеризує невизначеність життєвої позиції, нечіткість життєвих планів і перспектив та відображає слабкий рівень когнітивної складності групової свідомості юнаків щодо визначення смислових орієнтирів власного життя.

Висновки з проведеного дослідження. Узагальнюючи результати аналізу особливостей смисложиттєвих орієнтацій сучасної молоді, можна виявити деякі тенденції формування спрямованості смислової сфери особистості молодого покоління, зокрема:

1) домінування уявлень молоді про особистість, що здатна реалізовувати власні потенційні можливості, робити усвідомлений життєвий вибір, формувати світогляд, спираючись на систему особистісних цінностей;

2) посилення невизначеності загальної життєвої позиції молоді залежить від рівня усвідомлення власних ціннісно-смислових орієнтирів, що характеризують когнітивну складність образу світу в груповій свідомості;

3) стабільність сформованої та усвідомленої системи цінностей молоді конгруентна сформованості їх смисложиттєвих орієнтацій.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Абульханова-Славская К. Стратегия жизни. М.: Мысль, 1991. 463 с.
2. Адлер А. Наука жить. К.: Port-Royal, 1997. 288 с.
3. Аронсон Э., Уилсон Т., Эйкерт Р. Социальная психология. Психологические законы поведения человека в социуме. СПб.: Прайм-еврознак, 2002. 560 с.
4. Асмолов А. О предмете психологии личности. Вопросы психологии. 1983. № 3. С. 118–167.
5. Брагусь Б. К проблеме человека в психологии. Вопросы психологии. 1997. № 5. С. 3–19.
6. Величковский Б. Современная когнитивная психология. М.: МГУ, 1982. 336 с.
7. Гаженко О. Соціальні очікування старшокласників та їх батьків від системи вищої освіти. Практична психологія та соціальна робота. 2002. № 4. С. 23–25.
8. Гинзбург М. Психологическое содержание личностного самоопределения. Вопросы психологии. 1994. № 3. С. 43–52.
9. Гріньова О. Проблема смисложиттєвих орієнтацій в українській та зарубіжній психології. Проблеми сучасної психології: збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка та Інституту психології імені Г.С. Костюка Національної академії педагогічних наук України. 2013. Вип. 21. С. 93–105.
10. Леонтьев А. Образ мира. Леонтьев А. Избранные психологические произведения. М.: Педагогика, 1983. С. 251–261.
11. Леонтьев Д. Проблема смысла в современной зарубежной психологии. Современный человек: цели, ценности, идеалы. М., 1998. Вып. 1. С. 73–100.
12. Леонтьев Д. Психология смысла: дисс. ... докт. психол. наук: 19.00.11. М., 1999. 535 с.
13. Леонтьев Д. Тест смысловых ориентаций. М.: Смысл, 2000. 18 с.
14. Меднікова Г. Смисложиттєві орієнтації та ставлення до себе як детермінанти становлення особистісної зрілості студентів. Вісник Харківського національного університету. Серія «Психологія». 2013. № 1046. Вип. 51. С. 22–25.
15. Мусаелян О. Смисложиттєві орієнтації та особливості їх впливу на схильність до аутоагресивної поведінки студентської молоді. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки». 2016. Вип. 3. Т. 2. С. 68–75.

16. Найссер У. Познание и реальность. Смысл и принципы когнитивной психологии. М.: Прогресс, 1981. 232 с.
17. Рубинштейн С. Человек и мир. СПб.: Питер, 2003. 512 с.
18. Солodka А. Смесложиттєві орієнтації особистості як ключовий механізм взаємодії людини зі світом. Духовність особистості: методологія, теорія і практика. 2016. № 2(71). С. 180–190.
19. Солсо Р. Когнитивная психология. М.: Прогресс, 1996. 630 с.
20. Франкл В. Человек в поисках смысла: сборник / пер. с англ. и нем. Д. Леонтьева, М. Папуша, Е. Эйдмана. М.: Прогресс, 1990. 368 с.
21. Хекхаузен Х. Мотивация и деятельность: в 2 т. / под ред. Б. Величковского. М.: Педагогика-пресс, 1986. Т. 2. 408 с.
22. Хьелл Л., Зиглер Д. Теории личности. СПб.: Питер Пресс, 1997. 608 с.